

Marchuk V. V. President-oriented political camp during preparation process for presidential elections of 2004 (based on mass media of Zaporizhzhya region). Part 2

Article characterizes Zaporizhzhya region mass media coverage of the political forces, that supported course of the current President Leonid Kuchma in preparation process for presidential elections of 2004.

In the second part of article information activities of the current President-oriented political forces to discredit political opposition during the mentioned period are described.

Keywords: Zaporizhzhya, Leonid Kuchma, pro-government forces, the opposition.

УДК: 94:[329.7:324](477)"1994/2002"

Е. С. Андрющенко

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 1994–2002 РР.

Стаття присвячена дослідженню участі партій та громадських організацій націоналістичного спрямування у виборах до Верховної Ради України з 1994 по 2002 роки. Розглянуто передвиборчі програми зазначених партій. Охарактеризовано результати виборів у одномандатних та багатомандатних округах. Проаналізовано причини низького рівня електоральної підтримки українських націоналістів.

Ключові слова: вибори, Верховна Рада, ДСУ, УНА, СНПУ, УКРП, КУН, «Тризуб».

Українські націоналістичні організації, що утворилися за часів перебудови та в перші роки незалежності, брали активну участь у політичному житті країни. Вітчизняні націоналісти намагалися стати повноцінними суб'єктами пов'язаних з цією сферою процесів, в тому числі – виборчих. Більшість націоналістичних організацій була зареєстрована в якості політичних партій та приймала участь у виборах до парламенту та місцевих рад.

Питання участі українських націоналістів у виборчих кампаніях не розкрито у вітчизняній історіографії. Вказаної проблеми у своїх статтях торкаються П. Кубічек [1] та А. Умланд з А. Шеховцовим [2], однак їхні праці мають швидше політологічний характер і присвячені переважно сучасним (на 1999 та 2010 роки відповідно) процесам та перспективам націоналістичних партій у майбутньому.

Основу джерельної бази роботи склали передвиборчі агітаційні матеріали політичних партій, ідеологічні праці їхніх лідерів (в яких, зокрема, порушується питання участі у виборах), публікації у партійній пресі. Ще одна важлива група джерел – інтерв'ю автора з учасниками вказаних подій. Респонденти (В. Мирончук [3], О. Черненко [4], І. Мазур [5], Р. Коваль [6], Д. Корчинський [7], Д. Ярош [8], І. Іванченко [9], А. Парубій [10] та інші) поділилися з автором спогадами про хід виборчих кампаній 1994–2002 років, оцінили з сьогоденних позицій тогочасні помилки та прорахунки націоналістів, а також вплив електоральних результатів на подальший розвиток організацій.

У статті проаналізовано участь у виборах до Верховної Ради Всеукраїнського політичного об'єднання «Державна самостійність України» (ДСУ), Української національної асамблеї (УНА), Соціал-національної партії України (СНПУ), Української консервативної республіканської партії (УКРП), Конгресу українських націоналістів (КУН). Крім того, висвітлено діяльність Громадського спортивно-патріотичного об'єднання «Тризуб» імені Степана Бандери, яке ніколи не було зареєстровано в якості політичної партії, однак відіграло певну роль у передвиборчих процесах.

Характерною рисою більшості вітчизняних ультраправих організацій було демонстративне нехтування демократичними принципами та нормами, зневажливе ставлення до участі у виборах. Ідеалами, які проголошували націоналісти, були революційний шлях, сильна влада, елітаризм. «Участь у виборах глибоко протилежна духові українського народу», – писав один з лідерів УНА Дмитро Корчинський [11]. Погоджувався з ним і голова ДСУ Роман Коваль: «Загальне виборче право ... урівняло всіх: одинокого Яфета і стоголового Хама; споконвічного українця і прибуду-чужинця...» [12, с. 7]. При цьому націоналістичні організації зазвичай виокремлювали себе з загального партійно-політичного контексту, підкреслювали антагонізм «ми – вони», протиставляючи собі не тільки ліві та центристські, а й інші праві партії.

Однак ця риторика не заважала більшості націоналістів приймати участь у виборчих процесах. Подібну розбіжність слів та практики пояснювали зазвичай тактичною необхідністю, яка має стати лише проміжним етапом у досягненні поставленої мети. «Вважаємо, що в нинішніх умовах парламентські методи також можуть відігравати позитивну роль. Однією з форм реалізації цілей ДСУ є входження її членів у владні структури», – йшлося у програмі ДСУ [13, с. 10].

Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України» було засновано у квітні 1990 року дисидентами Іваном Кандибою та Зеновієм Красівським. Ідеологічною основою ДСУ

проголошувався український націоналізм, тому її можна вважати першою українською націоналістичною партією часів перебудови та незалежності. У 1991 році помер Зеновій Красівський, а наступного року з організації вийшов другий її засновник – Іван Кандиба. В той же час до лав ДСУ долучаються молоді вихідці з націонал-демократичного табору, переважно з Української республіканської партії (один з них, Роман Коваль, через деякий час став головою ДСУ і лишився ним до кінця її існування). Позиція партії в цей період радикалізується, її ідеологією стає етнічний націоналізм.

У 1993 році ДСУ отримала офіційну реєстрацію. Як вже зазначалося, ставлення ДСУ до виборчої системи як такої було доволі скептичним. Тим не менше, керівництво партії вирішує прийняти участь у виборах до Верховної Ради України 1994 року. Згадує колишній заступник голови ДСУ Олександр Черненко: «Ми усвідомлювали, що за тодішніх умов швидше за все не пройдемо за Верховної Ради. Метою участі у виборах було донести до людей наші ідеї» [4].

Передвиборчі програми кандидатів від ДСУ базувались на стандартних націоналістичних ідеях: побудова національної держави, сильна вертикаль влади, підтримка української мови та культури і т.д. Соціальні гасла майже не використовувались.

На виборах, що проходили за мажоритарною системою, ДСУ висунула 30 кандидатів у 11 областях України. Як і очікувалось, жоден з них не потрапив до Верховної Ради (деякі посіли другі та треті місця у своїх округах).

На V зборі ДСУ, на якому, зокрема, були підведені підсумки участі у виборах, Роман Коваль зазначив:

«Причиною невдач ДСУ на виборах були:

- незабезпеченість коштами,
- нерозвиненість оргструктур, в тому числі й аматорський підхід до над серйозної справи – лише 6 членів ДСУ є звільненими працівниками,
- тактичні прорахунки, в тому числі нехтування соціальними гаслами,
- а також те, що голоси рахували наші противники та опоненти» [14].

Наступні роки ДСУ привертає більше уваги соціально-економічним проблемам. Однак з середини 1990-х років починається значне зниження активності партії. Частина членів ДСУ була відверто розчарована невдачею на виборах та відійшла від політичної діяльності. Для Романа Ковалю поступово пріоритетним стає інший напрям діяльності – історичні дослідження та популяризація повстанського руху часів Української національної революції.

Тим не менше, у виборах 1998 року, що проходили за змішаною системою, ДСУ також прийняла участь. Спочатку партія проводила переговори КУН, УКРП та націонал-демократично Українською республіканською партією щодо єдиного блоку. Однак не вдалося дійти згоди щодо виборчого списку, і цей проект не було втілено у життя. В результаті було утворено союз з іншою націоналістичною силою – СНПУ. Блок отримав назву «Менше слів».

Блок запропонував виборцям 5 програмових пунктів, в яких характерні для націоналістів ідеї були відсутні.

Як згадує тодішній заступник редактора часопису ДСУ «Незборима Нація» Григорій Гребенюк, «...стало самоочевидно: ні ДСУ, ні навіть блок "Менше слів" не можуть мріяти про чотири відсотки виборців, щоб найменувати своїх кандидатів з партійного списку народними депутатами України» [15, с.378].

«Менше слів» набрав 0,16 % та посів передостаннє 29 місце у списку. Один з його представників пройшов до Верховної Ради за одномандатним округом, однак це був представник СНПУ Олег Тягнибок.

Наступні роки позначились остаточним припиненням активності ДСУ. На вибори 2002 року ДСУ спочатку планувала йти у складі блоку «За оновлену Україну!» [16], однак цей намір втілено не було, і партія участі у виборах не прийняла. Наступного року Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України» було знято з реєстрації.

Завзятим опонентом ДСУ була інша націоналістична партія – Українська національна асамблея. Вона так само була заснована у 1990 році. Спочатку це була Українська міжпартійна асамблея (УМА) – структура, що об'єднувала різні націонал-патріотичні організації. У 1991 році домінуючою силою в УМА стають націоналісти, більш помірковано налаштовані члени виходять з її складу. Новим головою УМА став політв'язень Юрій Шухевич, а організацію було перейменовано на Українську національну асамблею, яка стала політичною партією націоналістичного спрямування. В той же час було засновано воєнізований підрозділ УНА – Українську народну самооборону (УНСО).

На момент парламентських виборів 1994 року УНА (відносно якої часто використовують подвійну назву – УНА-УНСО) була добре відомою в Україні та поза її межами організацією (переважно через участь у збройних конфліктах за кордоном). Разом з тим офіційної реєстрації УНА не мала. Однак це

не завадило балотуватись представникам цієї партії – адже вибори проводились за мажоритарною системою.

Всього у різних округах участь у виборах до парламенту взяло 27 представників УНА [17].

Що стосується передвиборчих програм більшості кандидатів від УНА-УНСО, то вони мали певну специфіку. Якщо на початкових етапах УНА орієнтувалася виключно на ідеологію українського націоналізму, то з 1993 року в цій сфері відбулися певні зміни. Ідеологи організації (в першу чергу – Дмитро Корчинський та В'ячеслав Артеменко) заявляють про застарілість і неактуальність інтегрального націоналізму і розробляють нову доктрину УНА, в якій еклектично поєдналися ліві та праві ідеї, елементи анархізму та східних філософських вчень. Це знайшло відображення в організаційній пресі та політичних програмах УНА-УНСО. Революційні гасла, мілітаристський пафос, тези про «українську імперію» та своєрідна іронія стали характерними ознаками УНА цього періоду. До цього додавалось і скептичне ставлення (принаймні, на рівні декларацій) деяких лідерів партії до виборів як таких. Відповідно програми кандидатів від УНА часто виглядали в очах виборців відверто популістськими та «несерйозними» [3]. Разом з тим деякі представники УНА пропонували виборцям більш виважені ідеї з акцентом на соціальних (на сході країни) або національних (у західних регіонах) гаслах.

12 лютого 1994 року, під час проведення вишколу УНСО на Лисій Горі (м. Київ), близько п'ятдесяти членів організації було затримано правоохоронцями, а незабаром заарештовано за звинуваченням у створенні незаконних воєнізованих формувань (Верховна Рада прийняла відповідний закон за декілька місяців до цього). УНА розцінило ці дії як спроби держави зірвати її передвиборчу кампанію (хоча, на думку деяких представників партії, це лише грало їм на руку, створюючи «ореол мучеників»[3]). Незабаром частині заарештованих запобіжний захід було змінено на підписку про невиїзд у зв'язку з балотуванням на виборах (тих, хто не пройшов до парламенту, після виборів знов заарештували).

В результаті виборів 1994 року депутатами Верховної Ради стали троє членів УНА-УНСО: Олег Вітович (округ № 275, Львівська область), Юрій Тима (округ № 365, Тернопільська область) та Ярослав Ілясевич (округ № 282, Львівщина). У зв'язку з тим, що УНА ще не мала реєстрації, офіційно нардепів було зареєстровано як позапартійних.

Відносно незначний (на фоні великих парламентських фракцій) успіх на виборах УНА пояснювала протидією з боку держави та браком коштів. Тим не менше, порівняно з багатьма іншими праворадикальними організаціями це було значне досягнення.

29 грудня 1994 року Українську національну асамблею було зареєстровано в якості політичної партії. 6 вересня 1995 року це рішення Міністерства юстиції було скасовано, і партія знов стала незареєстрованою. Це викликало акції протесту «унсовців», однак вони не принесли бажаного результату. Причиною зняття з реєстрації більшість учасників подій вважає масові заворушення за участі бійців УНСО та правоохоронців, що відбулися в липні того ж року і увійшли в історію під назвою «Чорний вівторок». Взагалі в середині 1990-х років тиск на УНА-УНСО з боку держави посилювався, що значно знизило активність організації (аналогічні процеси відбувалися і з іншими націоналістичними формуваннями).

Керівництво УНА не полишало спроб зареєструвати партію. 29 вересня 1997 року вона вдруге отримала офіційний статус.

Наближались чергові парламентські вибори (тепер – за змішаною системою), до яких УНА серйозно готувалась. 4 листопада було проведено II надзвичайний з'їзд партії, що пройшов під гаслом «Важко на виборах – легко в бою». На з'їзді було обговорено передвиборчу програму партії та затверджено список кандидатів. Дмитро Корчинський запропонував учасникам з'їзду свій варіант програми УНА. Вона була написана у притаманному авторові іронічному стилі і апелювала, зокрема, до ностальгії виборців за «брежнєвськими» часами [5]. Більшість членів партії з цією програмою не погодилася, що стало однією з причин конфлікту, який завершився уходом Корчинського та його прихильників з лав УНА-УНСО. Цей крок значно погіршив передвиборче становище партії: Корчинський, попри свою неоднозначну репутацію в націоналістичних колах, завжди вирізнявся креативністю у політичній діяльності, а також особисто налагоджував контакти з більшістю джерел фінансування УНА, які тепер були втрачені.

Програма, з якою УНА йшла на вибори цього разу, була доволі виваженою та поміркованою [18]. Найбільше уваги приділялося соціально-економічним питанням.

Результати виборів 1998 року виявились для УНА вкрай невдалими: за неї проголосувало лише 0,39%. Висування по одномандатних округах також не принесло успіху жодному з представників партії. Серед причин такого відвертого провалу (партія посіла 24 місце з 30) члени УНА називали протидію з боку держави, відхід Корчинського, втрату джерел фінансування. Крім того, пізніше неодноразово лунали звинувачення на адресу тогочасних керівників УНА – голови партії Олега Вітовича та голови

виконкому Віктора Мельника: ті, мовляв, «продали голоси УНА-УНСО соціал-демократам» [3] (обидва незабаром дійсно увійшли до складу СДПУ(о)).

Початок 2000-х років став для УНА-УНСО періодом затяжної кризи. Масові заворушення під час акції «Україна без Кучми» у 2001 році завершилися гучним судовим процесом над членами організації, що надовго паралізувало її діяльність. На цьому тлі почалися негативні процеси зі зміною керівництва партії. Це призвело до поглиблення кризи та фактичного розколу УНА-УНСО. В таких умовах партія прийняла участь у чергових виборах до Верховної Ради, що відбулися у 2002 році.

Програма УНА цього разу була доволі абстрактною, національні питання в ній практично не порушувались.

Результати голосування цього разу були для УНА ще гіршими: 0,04% та 31 місце з 33.

Єдиним представником УНА-УНСО, що цього разу балотувався в одномандатному окрузі, був Андрій Шкіль. На момент виборів він разом з іншими фігурантами кримінальної справи щодо «України без Кучми» знаходився під вартою. В цей час в нього виник конфлікт з іншими представниками партії (однією з причин була ідея Шкіля приєднання УНА до Блоку Юлії Тимошенко [19]), тому він взяв участь у виборах як самовисуванець. Шкіль переміг у окрузі № 121 (Львівська область), після чого його було звільнено з-під варти (незабаром нардеп увійшов до фракції Блоку Юлії Тимошенко).

Наступні роки, з огляду на постійні кризи та розколи, роль УНА-УНСО у вітчизняній політиці стає дедалі менш помітною. Організація існує і нині, однак її активність порівняно з 1990-ми роками вкрай низька.

Вже згадана Соціал-національна партія України, як і ДСУ та УНА, була створена вихідцями з більш поміркованих структур. СНПУ було створено у 1991 році у Львові. Біля витоків партії стояли лідери Варти Руху (своєрідного автономного «силового крила» Народного Руху України), львівського Студентського Братства, Організації української молоді «Спадщина» та організації «Українські ветерани Афганістану». Головою партії став Ярослав Андрушків. З самого початку свого існування партія намагалася поєднувати соціальні та національні ідеї (що відобразилося в її назві). Ідеологічною основою СНПУ стала праця Ярослава Стецька «Дві революції». Як і більшість інших націоналістів, партія підкреслено протиставляла себе як лівим силам, так і націонал-демократам: «СНПУ – непримиренний противник комуністичної ідеології та політичних партій і суспільних рухів, які пропагують і втілюють її ... Всі інші політичні сили СНПУ вважає або націонал-колаборантами – зрадниками української революції, або націонал-романтиками – пустоцвітом української революції», – йшлося у її програмі [20].

Характерною рисою СНПУ було поширення її активності та політичного впливу в межах лише одного регіону – Львівщини. Формально існували осередки в інших регіонах, однак вони були малодієвими (особливо у першій половині 1990-х років).

Тому на виборах 1994 року СНПУ висунула кандидатів у депутати лише у Львівській області, при чому у всіх 23 її округах. Цього разу жодного мандату у Верховній Раді партія не отримала. Дин з лідерів СНПУ Юрій Криворучко, результат якого був найкращим, набрав лише 5% голосів [21].

У 1995 році СНПУ було зареєстровано Міністерством юстиції.

Як вже зазначалося, на вибори 1998 року СНПУ висувалася разом з ДСУ у складі блоку «Менше слів». Єдиним представником блоку у парламенті став член СНПУ Олег Тягнибок, що балотувався в окрузі № 119 (Львівщина).

Під час наступної виборчої кампанії СНПУ приєдналася до блоку «Наша Україна». Представником партії у парламенті вдруге став Олег Тягнибок (на цей раз – округ № 120, що теж у Львівській області). У складі фракції «Нашої України» Тягнибок перебував трохи більше двох років: у 2004 р. його було виключено «за антисемітські та ксенофобські висловлювання».

У 2004 році СНПУ змінила імідж, символіку та програму та назву – відтепер партія є відомою як Всеукраїнське об'єднання «Свобода».

У 1992 році стався розкол в лавах однієї з провідних українських правоцентристських партій – УРП. З її складу вийшли народний депутат Степан Хмара та його прихильники, якими було створено нову політичну силу націоналістичного спрямування – Українську консервативну республіканську партію (УКРП).

На виборах 1994 року до Верховної Ради пройшло два члени УКРП – Степан Хмара (округ № 261, Львівська область) та Роман Купер (округ № 364, Тернопільщина). Незабаром Купер помер, і партію в парламенті було представлено лише її лідером.

Під час наступної виборчої кампанії УКРП приєднується до блоку «Національний фронт», до якого увійшли також Конгрес українських націоналістів та УРП. Блок отримав 2,71 %, посівши 12 місце. Жоден з членів УКРП також не пройшов до Верховної Ради за одномандатними округами.

У 2001 році УКРП саморозпустилася. Її членам було рекомендовано вступити до складу партії «Батьківщина».

На думку деяких дослідників [22], партія «Конгрес українських націоналістів» (КУН) займає проміжне положення між націоналістичним та націонал-демократичним спектрами українського

політикуму. І справді, деякі елементи програми КУН, а також методи діяльності партії дозволяють казати про її більш поміркований (наприклад, у порівнянні з УНА чи СНПУ) характер, тоді як зовнішні атрибути (символіка, гасла) вказують на причетність до націоналістичного табору.

КУН було створено проводом Організації українських націоналістів (революційної). Після повернення керівництва ОУН(р) до України на початку 1990-х років зайшла мова про участь цієї структури у сучасному політичному житті держави. Однак лідер «бандерівців» Слава Стецько була прихильницею елітарного характеру відомої організації, і відмовилась реєструвати її в якості політичної партії. Натомість у 1992 році було засновано КУН, якому відводилася роль саме політичного крила революційної ОУН. Наступного року КУН було зареєстровано.

В основу програми КУН було покладено ідеологію ОУН(р). Також в ній висловлювалась думка, що КУН має стати об'єднаною платформою для всіх українських націоналістичних організацій [23].

Авторитет «бандерівської» фракції ОУН сприяв тому, що КУН майже одразу став доволі популярною у західних областях України силою. Це дозволило семи представникам партії потрапити до Верховної Ради, що стало найбільшим електоральним успіхом націоналістів часів незалежності.

У 1998 році КУН пішов на вибори у складі блоку «Національний фронт», до якого також увійшли УРП та УКРП. Блок не досягнув чотирьохвідсоткового бар'єру, однак троє кандидатів від КУН (Слава Стецько, Василь Кошинець та Михайло Ратушний) пройшли до парламенту у одномандатних округах.

На наступних виборах КУН також долучився до блоку – на цей раз до «Нашої України». З відповідним списком народними депутатами стали Слава Стецько та Олексій Івченко.

Конгрес українських націоналістів існує і сьогодні, однак через низку внутрішніх проблем його роль в українській політиці дедалі зменшується.

Окрім КУН, провід ОУН(р) у 1993 р. утворив ще й «силове крило» – Громадську спортивно-патріотичну організацію «Тризуб» імені Степана Бандери. Незважаючи на формальну підпорядкованість революційній ОУН, ця структура протягом 1990-х років існувала цілком самостійно, а у 1999 р. офіційно стала незалежною організацією. Відмінною рисою «Тризубу» було те, що він єдиний серед більш-менш впливових націоналістичних формувань не був зареєстрований в якості політичної партії та, відповідно, не приймав безпосередньої участі у виборах. Підкреслювалось, що «Тризуб» є «організацією орденського типу» зі своїм вузьким колом завдань. Тим не менше, впливати на виборчі процеси ця структура намагалась. Під час передвиборчих кампаній 1998 та 2002 років члени «Тризубу» підтримували кандидатів від націоналістичних партій та блоків, а також проводили агітацію, спрямовану проти лівих політичних сил.

Інші відгалуження ОУН також намагалися долучитись до політичних процесів в державі. ОУН(д) була зареєстрована як громадська організація, а заснована вже у незалежній Україні ОУНвУ (ОУН в Україні) – як політична партія. Однак їхня роль на політичній арені весь час лишалася непомітною.

Отже, проаналізувавши участь українських націоналістичних організацій у парламентських виборах 1994, 1998 та 2002 років, ми можемо зробити наступні висновки.

Радикальні націоналісти відрізнялися від лівих та центристських партій демонстративним несприйняттям системи демократичних виборів. Тим не менше, більшість з них приймала безпосередню участь у виборчих кампаніях. Прихід до влади праворадикали зазвичай вважали лише проміжним кроком на шляху до побудови національної держави.

Досягнути поставленої мети націоналістам не вдалося ані революційним, ані демократичним шляхом. За всі роки незалежності у Верховній Раді так і не було дійсно вагомої націоналістичної фракції.

Серед причин таких незначних досягнень можна зазначити неспроможність вітчизняних націоналістів до об'єднання, нерозбудованість партійних структур, відсутність фінансування, недосконалість та застарілість ідеології.

2000-ні роки стали для одних націоналістичних партій часом забуття або зникнення з політичної арени, для інших – періодом пошуку нових шляхів реалізації власних прагнень.

Джерела та література

1. Kubicek P. What Happened to the Nationalists in Ukraine? / P. Kubicek // Nationalism and Ethnic Politics. – 1996. – Vol. 1. – P. 29–45.
2. Умланд А. Праворадикальная партийная политика в постсоветской Украине и загадка электоральной маргинальности украинских ультранационалистов в 1994–2009 гг. / А. Умланд, А. Шеховцов // Ab Imperio. – 2010. – № 2. – С. 219–247.
3. Інтерв'ю Е.Андрюшенка з В.Мирончуком. 05.07.2010 р.
4. Інтерв'ю Е.Андрюшенка з О.Черненком. 02.04.2010 р.
5. Інтерв'ю Е.Андрюшенка з І.Мазуром. 02.07.2010 р.
6. Інтерв'ю Е.Андрюшенка з Р.Ковалем. 02.11.2010 р.
7. Інтерв'ю Е.Андрюшенка з Д.Корчинським. 24.08.2010 р.
8. Інтерв'ю Е.Андрюшенка з Д.Ярошем. 02.08.2010 р.

9. Інтерв'ю Е.Андрющенка з І.Іванченком. 02.08.2010 р.
10. Інтерв'ю Е.Андрющенка з А.Парубієм. 29.04.2011 р.
11. Д.К. Фабрики – селянам. Землю – робітникам. // Українські обрії (Київ). – 1994. – № 12 (43).
12. Коваль Р. Філософія українства / Р. Коваль. – К., 1995. – 64 с.
13. Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України». Програмові документи та довідкові матеріали. – К., 1994. – 40 с.
14. Виступ голови ДСУ Романа Ковалю на 5-му Зборі ДСУ // Незборима Нація (Київ). – 1994. – № 21 (63).
15. Гребенюк Г. Спогади українця: з життя і подій в Україні та поза нею очима очевидця й учасника від року 1925-го. / Г. Гребенюк. – Львів : Каменяр, 2009. – 421 с.
16. Політична заява передвиборчого блоку «За оновлену Україну!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=333>
17. Політичні партії України у взаємодії зі структурами влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://analitik.org.ua/publications/joint/3dd12dea/3dd13f15/>
18. Передвиборна програма політичної партії «Українська національна асамблея» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/polit/election/98_una.html
19. Лебідь Н. «Мискоборці». Поки лідери УНА-УНСО потерпають за ґратами, партію намагаються зробити «ручною». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2001/10/24/2984671/>
20. Історія ВО «Свобода» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/istoriya/
21. Нагайло Б. Крайні праві організації в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=658>
22. Маслак О. Націоналізм 90-х. Post scriptum / О.Маслак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smoloskyr.org.ua/-leftmenu-173/-eftmenu-192/35-2002/56--380-2002.html?start=3>
23. Панченко В.Г. Легалізація та діяльність ОУН в Україні протягом 1990-х рр. / В.Г. Панченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2011. – Вип. XXX. – С. 38–42.

Андрющенко Э.С. Участие украинских националистических организаций в парламентских выборах 1994-2002 гг.

Статья посвящена исследованию участия партий и общественных организаций националистического направления в выборах в Верховную Раду Украины с 1994 по 2002 годы. Рассмотрены предвыборные программы указанных партий. Охарактеризованы результаты выборов в одномандатных и многомандатных округах. Проанализированы причины низкого уровня электоральной поддержки украинских националистов.

Ключевые слова: выборы, Верховная Рада, ДСУ, УНА, СНПУ, УКРП, КУН, "Тризуб".

Andryushchenko E.S. The participation of Ukrainian nationalist organizations in the parliamentary elections 1994-2002.

The article is dedicated to the research participation of nationalist parties and public organizations in the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine from 1994 to 2002. Pre-election programs of these parties are considered. Results of the elections in single- and multimember districts are characterized. The reasons of low level of electoral support for Ukrainian nationalists are analyzed.

Keywords: elections, Parliament, DSU, UNA, SNPU, UKRP, CUN, "Tryzub".

УДК: 94(477)"1990-2000"

В. Г. Панченко

АГРАРНЕ ПИТАННЯ В ІДЕОЛОГІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття присвячена розв'язанню аграрного питання в економічній складовій ідеології українських націоналістичних партій та організацій. Проаналізовано ступінь уваги ОУН(б), КУН, ОУН(м), ДСУ та СНПУ – ВО «Свобода» до аграрної проблематики, а також запропоновані ними варіанти реалізації аграрної політики в Україні.

Ключові слова: ОУН, аграрна проблема, земельне питання, право власності, приватизація.

Серед багатьох проблем соціально-економічного характеру, що залишилися Україні з моменту проголошення її незалежності і які не вдалося вирішити до сьогодні, одне з центральних і визначальних місць посідає аграрне питання. Ситуація ускладнюється тим, що відносини навколо землі, володіння нею та ефективне використання земельних ресурсів завжди були больовою точкою політичного та соціально-економічного життя нашого народу. Саме тому з самого початку 1990-х рр. аграрне питання перебувало в центрі дискусій як фахівців – експертів, економістів, господарників, так і різних політичних сил, що в своїх програмах та передвиборчих платформах пропонували різні шляхи його успішного розв'язання.